

dels preveres presidint els actes religiosos, confessant i tenint cura de la formació religiosa, atorgava a aquests centres un aire tradicional i s'associava educació i religió. Aquesta presència era tan notable i intensa que els asilats i l'entorn social més immediat de les institucions minimitzaven el paper dels zeladors o vigilants, dels professors que tenien cura de l'escolarització i dels oficials de taller que els acompanyaven a diari i durant hores.

Tot i el procés de modernització de la societat insular durant el primer terç del segle xx, en l'imaginari col·lectiu la majoria de centres i institucions destinats als més vulnerables anaven associats a una imatge de marginació social. En gran mesura, la crítica al mètode educatiu practicat a l'asil del Temple amb les òrfenes s'incrementà durant la dictadura de Primo de Rivera, d'una manera especial a publicacions periòdiques que apostaven pel canvi de règim i per una transformació de la societat amb una certa profunditat. Aurora Picornell, ja al final de 1930 i al començament de 1931, poc abans de la proclamació de la II República, es mostrava crítica amb les «escoles de pa amb oli», allunyades del model de professionalització; i amb l'escassa sensibilitat de l'Ajuntament de Palma per plantar cara de forma moderna a les institucions socials dedicades a la maternitat, asilades i al tractament amb els sectors més desfavorits de la societat insular. En alguns dels articles periodístics de joventut, Aurora Picornell ja es queixava dels asils, de la forma com anaven vestits i la utilització de les criatures que assistien obligades als enterraments.⁴

Els sectors més sensibles —dels quals Aurora Picornell n'era una representant—⁵ coneixien les competències de la Diputació i dels ajuntaments i apostaven per enfortir aquest deure públic i en la necessitat de corregir models educatius i socials obsolets que mantenien la societat en un estat lamentable. En aquest mateix sentit hi coincidia Rosa Roig, especialment crítica amb el model assistencial de les Vermelletes del Temple.⁶

La mateixa Aurora Picornell també incidia en el tema de la prostitució i es mostrava especialment crítica amb el model assistencial de la Casa de Penedides de la Pietat:

Existe en Palma una casa, dicha «La Pietat», a la cual la gente dio en llamar «Les Arrepentidas». Allí van las desgraciadas que no supieron, no quisieron o no pudieron conservar su honra. Esta casa está regentada por monjas. Nunca

4. AURORA, «Cosas IV: Los asilados», *Ciudadania* 17-1-1931, p. 5, a PICORNELL, A., *Escrits 1928-1936*, Col·lectiu Aurora Picornell, 2017, p. 55.

5. GINARD FÉRON, D., *Aurora Picornell (1912-1937): de la història al símbol*, Palma, Edicions Documenta Balear, 2016.

6. COMAS, F. i MIRÓ, M. I., *Rosa Roig: biografia d'una pedagoga, 1890-1969*, Palma, Edicions Documenta Balear, 2004.

pudo ocurrírsele peor idea a quien se le ocurrió poner las extraviadas en manos muy respetables, sí, pero nada a propósito para estos menesteres. No creo sino un despropósito esto de que las monjas asistan en los hospitales, en los asilos, en las casas de corrección, etc.⁷

Ja durant la dècada de 1920 a Mallorca es poden ressenyar avanços significatius en el plànol de la sanitat i la beneficència, atès que es parlava de reconstruir la Casa del Socors a Santa Catalina,⁸ s'implementava la Casa de Socors de Palma, amb metges i tocòlegs,⁹ i en l'àmbit socioeducatiu es planificava activar el Patronat de Formació Professional.¹⁰

Durant el sexenni republicà a Mallorca s'havien produït canvis significatius en l'àmbit de l'assistència social. Seguint l'esperit republicà, la Casa de la Misericòrdia prengué el nom de Casa d'Educació i Assistència Social (CEAS). El nom era un indicatiu del canvi de mentalitat i de paradigma social. En aquest cas, el nom resumia la voluntat de fer una nova política social i de modernitzar i secularitzar l'acció social i l'educació social tradicional. Es pretenia la renovació de la xarxa provincial d'assistència social: Casa Provincial de la Infància, Granja Agrícola (Psiquiàtric Provincial) i Dispensari Antituberculós, constituïen les principals institucions provincials i les institucions públiques pogueren ser objecte d'una transformació profunda, tot afavorint models d'intervenció regeneracionistes i liberals, promovent polítiques socials secularitzadores i priorititzant la professionalització.

Pel que fa a les polítiques socials, el liberalisme a l'Estat espanyol havia transigit i sostingut una certa complicitat amb l'Església en els temes socials, la beneficència i l'acció social en general. En certa mesura les competències relacionades amb la beneficència descansaven sobre els governadors civils, les diputacions provincials i els ajuntaments,¹¹ la qual cosa suposava més protagonisme dels notables locals. I en molts de casos aquests notables cercaven els serveis eficaços, populistes i de baix cost, i en funció d'això externalitzaven i fiaven aquests serveis a institucions religioses especialitzades, entre altres motius per l'escassetesa de recursos econòmics, infraestructures i personal qualificat.

7. AURORA, «Cosas V: Les Arrepentides», *Ciudadania*, 24 de gener de 1931, p. 2, a PICORNELL, A., *Escritos 1928-1936, op. cit.*, p. 56.

8. Arxiu Municipal de Palma (AMP), Actes 1930, AH 2199, f. 136r.

9. AMP, Actes 1930, AH 2199, f. 148.

10. AMP, Actes 1930, AH 2199, f. 91.

11. CARASA SOTO, P., «Lo privado y lo público en el sistema asistencial: el triángulo Iglesia-Ayuntamiento-Estado en la beneficencia pública», a ABREU, L. (ed.), *Asistencia y caridad como estrategias de intervención social: Iglesia, Estado y comunidad (siglos xv-xx)*, Bilbao, Universidad del País Vasco, 2007, p. 141-172.

Arran de la proclamació de la Segona República la tendència hauria canviat notablement. El republicanisme històric i els partits obreristes havien mostrat el seu desacord permanent amb els privilegis de l'Església catòlica en el camp de la beneficència pública i desconfiaven del model paternalista que ofería un catolicisme instal·lat en el poder i dependent de les classes socials privilegiades. S'esperaven novetats profundes i les classes populars anhelaven una gran incidència real de les polítiques socials de la Segona República, de forma particular, durant el període en el qual Clara Campoamor va ser la directora general de Beneficència, des de finals de desembre del 1933 fins a octubre del 1934. Entre els seus èxits polítics en aquesta etapa cal esmentar l'aprovació del decret sobre la fiscalització de les fundacions privades, els censos de pobres i els registres d'assistits. Políticament Campoamor mai no fou afortunada, i en termes generals les oportunitats de canvi en el marc de les polítiques socials es complicaren a partir de l'octubre de 1934; i la situació es tornà especialment tensa durant el 1936, entre la victòria del Front Popular —febrer— fins a l'esclat de la Guerra Civil, el juliol.

A partir de 1931 augmentà notablement la influència del moviment obrer (socialista i anarquista) i el tractament de la protecció social: tot referint-se a les propostes de la Diputació Provincial i de les institucions públiques en general. Uns i altres van afavorir un canvi de rumb clarament definit, en bona part laminat el juliol del 1936. És possiblement en aquest sentit que Fernanda Caro parla de «frustrat intent de construcció d'un nou assistencialisme».¹² Un intent frustrat per la circumstància, pel cop d'estat, i perquè la dictadura posterior retornà a l'escenari preliberal en matèria social. Però entenem que frustrat perquè no existí el temps suficient per implementar polítiques socials noves, ni consolidar iniciatives com la Junta de Repressió a la mendicitat i d'altres.¹³ Les principals innovacions i millores en l'àmbit social públic a Mallorca van ser liderades pel metge Emili Darder, batle de Palma i principal referent del reformisme social.¹⁴ Des del punt de vista de la pedagogia social, el mestre Llorenç Duran Coli plantejà una sèrie de reformes en profunditat en el sistema públic d'assistència social.

Arran del cop d'estat militar del 1936, l'estructura de les institucions públiques dedicades a l'assistència social havia sofert transformacions internes profundes durant la Segona República, però havia continuat pràcticament la mateixa

12. CARO, F., «El segle XX: un llarg trajecte des de la beneficència», a PASCUAL, A., *De la beneficència a l'estat del benestar. Història dels serveis socials (s. XVI-XX)*, Palma, Consell de Mallorca, 2011, p. 137-141.

13. FULLANA PUIGSERVER, P., «El projecte republicà de transició de la beneficència a l'assistència social. El cas de Mallorca (1931-1936)», a TOMÀS RAMIS, P. (coord.), *La II República, Mallorca 1931-1936*, Mallorca, Illa Edicions, 2022, p. 55-70.

14. COMPANYY MATAS, A., *Emili Darder Cànaves: el darrer batle republicà de Palma*, Palma, Ajuntament de Palma, 2008; MONER MORA, C., *Emili Darder Cànaves (1895-1937): metge i polític, víctima de la repressió franquista*, Palma, Fundació Emili Darder-Edicions Documenta Balear, 2012.

xarxa existent el 1931. L'educació especialitzada (menors, orfes, dones), l'assistència social i l'educació al final de la Segona República es fonamentava en la xarxa pública (els orfes de la Inclusa, i la Casa de la Misericòrdia). Per altra banda, Protecció de Menors treballava també amb l'Asil Natzaret, vinculat a l'Església catòlica i fundat el 1924 i destinat a nins.¹⁵ Pel que fa a la xarxa femenina d'entitats socials de titularitat religiosa existien un seguit d'institucions ja amb una dilatada trajectòria (Minyones, La Pietat, El Temple, Adoratrius, Reparadores, Oblates, Germanes de la Caritat, Franciscanes Filles de la Misericòrdia); totes havien passat els filtres que exigia l'administració republicana, seguint la Llei de confessions religioses, controlada pel Ministeri de Justícia.

Per altra banda, el 1936, existien altres entitats que tenien com a objectiu l'animació socioeducativa bàsicament de lleure i d'educació no reglada (biblioteques, teatre, etc.). No sempre eren associacions catòliques, perquè hi havia escoles per a adults, escoles dominicals i nocturnes, la majoria de les quals estaven relacionades amb el factor religiós, o eren promogudes per les congregacions o les diòcesis eclesiàstiques de Mallorca, Menorca o Eivissa. L'organització més coneguda i estudiada durant el període republicà i la Guerra Civil és l'Acció Catòlica (AC).¹⁶ No obstant això, els estudis sobre l'AC a penes no s'interessen pel component social ni pel compromís educatiu especialitzat d'aquesta organització. Per altra banda, també existia una xarxa rellevant de Congregacions Marianes, el Patronat Obrer de Sant Josep (Palma), el Patronat Social Femení (Llucmajor) o les Obreres de Sant Josep (Artà). Altres entitats femenines, llavors amb una certa capacitat de sociabilitat, com les Conferències de Sant Vicenç de Paül, les Filles de Maria o Mares Cristianes, amb prou feines tenien un gran protagonisme en el terreny social.

Els efectes de la resistència republicana a Menorca es manifestaren també en la xarxa assistencial i social en general. Coneixem la situació d'algunes infraestructures socials que havien estat secularitzades i municipalitzades durant la Segona República, i molt probablement la Guerra Civil dificultà encara més la possibilitat de fer que les religioses dedicades a centres socials i sanitaris poguessin actuar amb normalitat. En termes generals no hi ha estudis sobre l'esdevenidor de l'assistència social durant la Guerra, sobretot a Menorca i Eivissa. Excepcionalment, algunes Filles de la Caritat exerciren com a infermeres i ocuparen, com a laiques, diversos espais socials, però no coneixem gaire els detalls. Josefina Sintes en l'estudi anteriorment esmentat no parla de les institucions durant la Guerra Civil,

15. FULLANA PUIGSERVER, P., «Menors a Mallorca en perspectiva històrica (1796-1975)», *Alimara*, 51, 2008, p. 3-14.

16. MATAS PASTOR, J. J., *De la sacristia al carrer. Acció Catòlica España a Mallorca (1931-1959)*, Mallorca, Lleonard Muntaner Editor, 2005.

passa directament de les polítiques socials republicanes a la gestió de les institucions públiques de beneficència durant la immediata postguerra.¹⁷

AUXILIO SOCIAL I ESSLÉSIA: EDUCACIÓ SOCIAL FEMENINA A LES ILLES BALEARS (1936-1945)

El primer franquisme mantingué una estreta vinculació amb el nacionalsocialisme germànic i amb el feixisme italià, com a models del seu projecte socioeducatiu. L'impacte del model germànic sobre la classe dirigent femenina de la Falange durant els anys de la guerra potser és una de les notes característiques que cal tenir en compte. El seu impacte només és parcialment conegut a les Illes Balears, tant a nivell general,¹⁸ com a nivell insular¹⁹ i com a nivell local.²⁰ Comptava amb publicacions pròpies²¹ i una organització provincial en xarxa amb l'organització estatal.

La branca social de la Secció Femenina considerava el model alemany com el projecte aplicable a Espanya. Els estudis pioners sobre la Falange a les Illes Balears, i més concretament sobre la Secció Femenina, concretament els de Maria Inmaculada Pastor,²² no han tingut a penes seguidors amb aportacions significatives des de l'òptica historicoeducativa.²³ Pilar Salomon ha insistit que la Secció Femenina és una institució sense estudiar a fons, i allò que més coneixem és precisament el Servei Social de la Secció Femenina, és a dir, les polítiques beneficoassistencials del Règim.²⁴ Però necessitaríem conèixer en profunditat l'impacte real del projecte educatiu de dita entitat, més enllà de la seva utilització propagandística.

El projecte de la Secció Femenina a les Illes Balears encaixa perfectament amb el sistema imposat i acceptat per la ciutadania, però escassament estudiat, sobretot des del punt de vista de l'impacte real i de la incidència social. En el cas masculí coneixem el paper del Front de Joventuts o de la Falange, i sabem que es

17. SINTES JANER, J., *De la Misericòrdia a Son Sardina*, op. cit., p. 29.

18. CAÑABATE VECINA, J. A., «La pugna entre la Iglesia Católica y el Frente de Juventudes», *Historia de la Educación*, 22-23, 2003-2004, p. 105-121.

19. EEiF, «Sección Femenina», <<http://www.eeif.es/veus/Seccion-Femenina/>> (consulta: 7 de desembre de 2022).

20. CASTOR BINIMELIS, M. P. i ROSSELLÓ RIERA, M., «Organització i tasca de la Sección Femenina a Manacor», *II Jornades d'Estudis Locals de Manacor*, Manacor, Ajuntament de Manacor, 2003, p. 83-96.

21. *Boletín Informativo Provincial de la Sección Femenina de Falange* (1951-1954).

22. PASTOR, M. I., *La educación femenina en la postguerra (1939-1945). El caso de Mallorca*, Ministerio de Cultura, Instituto de la Mujer, 1984.

23. BOSCH, E. i FERRER PÉREZ, V. A., *El model de dona proposat per la Secció Femenina: implantació a les Illes Balears (1939-1975)*, Palma, Universitat de les Illes Balears, Servei de Publicacions, 1997.

24. BLASCO HERRANZ, I., «Sección Femenina y Acción Católica: la movilización de las mujeres durante el franquismo», *Gerónimo de Ustáriz*, 21, p. 55-66.

tractà d'estructures que tingueren un efecte relatiu, segurament perquè a les Illes Balears existia una xarxa pública i privada de caràcter assistencial que seguí controlant i exercint la seva funció de manera natural des del 1936 fins als anys setanta.

El denominat «Auxilio de Invierno» primer, i l'«Auxilio Social» després, com a proposta per engegar projectes relacionats amb la formació de la dona, en molts casos aquesta política a les Illes topà amb la indiferència i amb les pràctiques que tenia a ple rendiment l'Església catòlica a través de les congregacions femenines. Aquestes ocupaven pràcticament tot l'arc d'influència, és a dir, tant l'espai rural com els nuclis urbans, i les institucions assistencials públiques (amb les Filles de la Caritat de Sant Vicenç de Paül). En termes generals els projectes eren compatibles i existia un pacte implícit de col·laboració i de complicitat, tot mantenint l'autonomia de cada entitat formativa i assumint que la Secció Femenina completava i no interferia el projecte formatiu dels centres religiosos.

En alguns casos, com a la Criança, durant la Guerra Civil, el sector catòlic de l'Ajuntament de Palma li retornà el caràcter primitiu del segle XVI i restà en propietat de la Congregació de Missioneres dels Sagrats Cors i sembla que durant alguns anys s'haurien mantingut també com a Escuela del Hogar, amb bones relacions amb la Secció Femenina.²⁵

Entre les congregacions religioses i les organitzacions femenines catòliques, i la Secció Femenina també hi hagué punts de desacord. Ja durant la Guerra Civil algunes congregacions no foren massa partidàries de compartir centres educatius amb la Secció Femenina i es coneixen alguns casos en què el Consell General d'una congregació descartà la signatura d'acords de col·laboració.²⁶

La legislació i el marc polític del Nou Estat no trastocà la xarxa d'intervenció social de l'Església a les Illes Balears. Serví perquè les diòcesis d'Eivissa i de Menorca recomponguessin el seu mapa social, i una certa tornada al model anterior al 14 d'abril de 1931. L'estructura de cacic a les zones rurals i les estructures de poder anteriors al 1931 persistien actives i mantenien un cert ascendent social. El 1936, la xarxa de poder local eixamplà els horitzons amb la incorporació d'individus i famílies que tingueren l'habilitat de canalitzar els seus interessos i afanys de poder en les estructures locals. Ens referim a institucions formades per gestores interines d'àmbit local constituïdes per un exèrcit de ciutadans que, en molts casos, en connivència amb els funcionaris del règim, resultaren altament

25. COLOMBÀS LLULL, B., *Historia y espíritu de las Hermanas Misioneras de los Sagrados Corazones*, Palma de Mallorca, 1998, p. 187-188.

26. LLABRÉS MARTORELL, P. J., *Dos-cents anys de Caritat. Història de les Germanes de la Caritat de Sant Vicenç de Paül*, vol. II (1886-1958), Mallorca, Congregació Germanes de la Caritat de Sant Vicenç de Paül, 2007, p. 114.

corruptes.²⁷ De fet, durant la Segona República les religioses havien hagut d'abandonar la gestió d'hospicis i hospitals i altres institucions socials. La legislació social a partir de 1939 recuperà la gramàtica tradicional en el camp de la beneficència i la caritat, en matèria de mendicitat, ganduls, prostitució, entre d'altres, i les polítiques socials i educatives del Règim, allò que afecta Protecció de Menor, reforma, etc., encara afavoriren les institucions sostingudes per l'Església catòlica.

Així mateix, entre la Guerra i la fase més dura de la postguerra —coincidint amb la Segona Guerra Mundial, es produïren algunes novetats en l'univers social. La figura de mossèn Bartomeu Quetglas²⁸ assolí un cert protagonisme, amb la seva participació en la redacció del *Fuero del Trabajo*, amb el suport que tingué de l'administració franquista i amb el reconeixement per part de l'església local. Les seves propostes relacionades amb els subsidis familiars i la seva implicació en el nou Institut de Previsió, també arrossegà alguns personatges coneguts de la societat illenca, com Miquel Gayà.²⁹ Un seguit de catòlics, amb una implicació significativa en el terreny del catolicisme social, abans de la Segona República, van dirigir i influir en el model social i educatiu de les Illes Balears durant aquest nou temps. És el cas dels franciscans pare Pere Joan Cerdà, Joan Caldentey Vidal o Miquel Salom, que sostingueren propostes socials catòliques d'una certa rellevància durant els anys quaranta a Artà, Inca o Lluçmajor, per posar alguns exemples.³⁰

La situació concreta a les institucions socials com la Inclusa, la Casa de la Misericòrdia, per una part, o l'Asil de Natzaret, no és excessivament coneguda. Els escassos i poc valorats estudis ofereixen pistes d'un cert interès sobre la situació social a Mallorca.³¹ En el cas del protagonisme de la dona, la situació és certament d'un gran interès, sobretot tenint present la xarxa de propostes de les congregacions religioses femenines, de les entitats catòliques, com Minyones, La Pietat, El Temple, Adoratrius, Reparadores, Oblates, Germanes de la Caritat, Franciscanes Filles de la Misericòrdia... En certa mesura aquestes institucions comptaven al voltant de 1940 amb una experiència, una solvència i un prestigi social que encaixava amb els valors dominants de la societat insular, especialment amb la mallorquina de la postguerra. El factor catòlic estava associat al compromís social i aquest fet no es pot deixar de banda en el diàleg amb les ofertes socials femenines del Règim, sobretot aquelles que provenien de la Secció Femenina.

27. PRESTON, P., *España de 1874 a nuestros días. Corrupción, incompetencia política y división social. Un pueblo traicionado*, Barcelona, Destino, 2019, p. 333-471.

28. BESTARD COMAS, J., *Mossèn Bartomeu Quetglas i Gayà: la seva obra social*, Felanitx, Ajuntament de Felanitx, 1994.

29. GAYÀ, M., *Històries i memòries*, Palma, Editorial Moll, 1986.

30. FULLANA PUIGSERVER, P., *Història de la Província Espanyola del Tercer Orde Regular de Sant Francesc, vol. III (1938-1960)*, Mallorca, Franciscans del Tercer Orde Regular, 2022, p. 102-107.

31. SINTES JANER, J., *De la Misericòrdia a Son Sardina, op. cit.*

Les religioses participaven també en iniciatives d'animació socioeducativa: lleure, educació no formal, biblioteques, etc. Associacions catòliques sostenien escoles dominicals i nocturnes per a dones adultes, i algunes entitats —com les Escoles de les Obreres de Sant Josep (1941-1960) a Can Serra—,³² tenien cura de suports a la dona treballadora dels anys quaranta; de la mateixa manera que també ho feien les Serventes de la Santa Família, a Manacor, i altres institucions femenines sensibles a les necessitats de la dona treballadora. Un model que, com se suposa, encaixava amb la ideologia conservadora sobre el paper social de la dona. Una circumstància diferent es vivia a l'interior de les presons de dones a les Balears, com era el cas de Can Salas, amb la presència de les Germanes de la Caritat, les catequistes d'AC, voluntaris de la Falange, funcionaris de presons...³³ El debat sobre el paper de l'Església catòlica en els espais de reforma i penitenciari, i la seva col·laboració amb el sistema repressiu del nou règim resta obert i la gran majoria de monografies dedicades a aquesta temàtica posen en evidència alguns dels rostres més deteriorats de les institucions confessionals.³⁴

Hem vist la rellevància de l'associacionisme catòlic en el camp de l'acció social —Congregacions Marianes, Patronat Obrer, Patronat Social Femení (Llucmajor), Obreres de Sant Josep (Artà)—, entitats a les quals cal sumar-hi seccions de caritat i de beneficència de les associacions femenines tradicionals —Filles de Maria, Mares Cristianes—, les organitzacions femenines d'Acció Catòlica, les fraternitats del Tercer Orde Seglar, les entitats juvenils —Joventut Seràfica, Joventut Antoniana, l'Oratori Parvo i tantes altres—, fins a arribar al paper de les mecenes femenines —Leonor Servera, etc.³⁵ Val la pena destacar també les Cases Bressol (fundades el 1904 per Margalida Caimari) amb locals al carrer de la Gerreria (des del 1904), Santa Catalina, Eixample de Palma, gestionades per les Germanes de la Caritat i les Germanes Franciscanes Filles de la Misericòrdia.³⁶

32. LLABRÉS MARTORELL, P. J., *Dos-cents anys de Caritat*, p. 111.

33. FULLANA PUIGSERVER, P., «Comunitats religioses femenines a les presons, asils, reformatoris durant la Guerra Civil i la postguerra (1936-1945)», a FULLANA PUIGSERVER, P. i MAS TOUS, R. (coord.), *Església i Guerra Civil. I Jornades Societat i Església des d'una perspectiva històrica*, Mallorca, Illa Edicions, 2021, p. 79-101.

34. GINARD FÉRON, D., *Matilde Landa: de la Institución Libre de Enseñanza a las prisiones franquistas*, Flor del Viento, Madrid, 2005.

35. Algun dia haurem d'afrontar el mecenatge social a les Illes Balears. Figures com Valerià Weyler, Manuel Salas Sureda o Joan March Ordinas directament o a través d'altres membres de la família tingueren una incidència notable en el terreny social. El cas de Leonor Servera, esposa del financer Joan March, és coneguda com a protectora i mecenes de moltes de les institucions social femenines citades en aquest treball.

36. LLABRÉS MARTORELL, P. J., *Dos-cents anys de Caritat*, op. cit., p. 110-114; FULLANA PUIGSERVER, P., *Història de la Congregació de les Filles de la Misericòrdia, I (1856-1921)*, Mallorca, Lleonard Muntaner, 2003.

En el marc de la dècada de 1940, el model de compromís social i educatiu per part de l'Església es reflectia a través de les congregacions religioses i de les dones d'AC, principal referent i instrument d'educació social durant la postguerra.³⁷ Els centres escolars de titularitat confessional i els centres d'intervenció social cercaren l'entesa amb el Frente de Juventudes i la Sección Femenina, principals apostes del Règim per a la Formació Professional, com a alternativa i com a presència social, més directa i eficient.³⁸ En paral·lel, pel que fa al mapa d'entitats socials i socioeducatives vinculades al Règim a penes no hi ha fonts més o menys identificades de llars infantils a les Illes Balears, a diferència dels estudis sobre la Comunitat Valenciana i el seu entorn.³⁹ En sintonia amb aquesta xarxa també cal posar esment especial en tot allò relacionat amb els campaments i activitats d'estiu, així com la vinculació entre dites organitzacions governatives i els diferents albergs, com el de l'Arenal, Sección Femenina (1943); Flechas, Pollença (1938), Campament Cru-cero Canarias (1939), i les activitats socials com els Cursets Divulgadors Rurals (1943), per posar alguns exemples.

CATÒLICS I PROFESSIONALS DE L'EDUCACIÓ DAVANT ELS DESAFIAMENTS D'UN TEMPS NOU (1945-1958)

Entre 1939 i 1945 els sectors més radicals del Nou Estat —falangistes i catòlics integristes i tradicionalistes— monopolitzaren el debat sobre el model educatiu i social, i implementaren un sistema que, amb la victòria dels aliats el 1945, ja no tenia sentit ni suports suficients ni a l'interior ni a l'exterior de l'Estat espanyol. El temps de la Falange havia finalitzat i començava una conjuntura favorable als catòlics moderats i disposats a un cert aperturisme. Tot i que l'estructura i les propostes educatives de l'Estat semblaven sòlides i exitoses, en realitat havien topat amb resistències i en certa manera no havia aconseguit els objectius previstos de crear un model educatiu i social prou solvent i creïble. En el cas de les Illes Balears, tanmateix, el sistema implantat per l'administració franquista durant la seva primera etapa tampoc no hauria estat gaire exitosa. La Falange havia tingut una certa visibilitat en el sistema repressor i penitenciari, i deixà rastres més aviat ambigus entre els perdedors i els sectors més vulnerables de la societat insular.

La Sección Femenina s'introduí en les institucions socioeducatives, aportà personal especialitzat en la formació de la dona, intervingué directament en

37. PASTOR, M. I., *La educación femenina en la postguerra*, op. cit.

38. QUINTANA, A., *Son Pacs: de taller escola sindical a Institut d'Educació Secundària, 1949-1999*, Palma: Conselleria d'Educació, Cultura i Esports, 1999.

39. PALACIO LIS, I. i RUIZ RODRIGO, C., *Infancia, pobreza y educación en el primer franquismo*, València, Universitat de València, 1993.

reformatoris i presons, gestionà un cert oci femení i cercà consensos amb els centres educatius de les congregacions femenines, però mai no aconseguí, pel que podem conèixer, aquelles adhesions ni suports que necessitava. El Front de Joven-tuts intentà el mateix en el terreny masculí, i tingué una certa incidència en la formació premilitar, la formació política i l'educació física en els centres escolars —públics i privats— i monopolitzà les ofertes de campaments i infraestructures de temps lliure. Fins a mitjans de la dècada de 1950, el Front de Joven-tuts i la Sec-ció Femenina controlaren l'esport escolar, la formació no reglada de les nines a les escoles públiques i privades, i ocuparen aquells espais que el sistema educatiu i social deixava buits als organismes públics.

Tanmateix, la societat insular i el règim en particular hagueren de plantar cara als nous desafiaments durant els cinquanta. Els principals reptes que deixa-ren una petjada notable durant aquesta conjuntura van ser el primer turisme de masses; les Illes Balears deixaren de ser una societat d'emigrants per rebre més immigració, tot creant en poc temps una societat cada cop més plural i més desi-gual, menys dependent de l'agricultura i més urbana, amb l'inici d'una concen-tració a la perifèria fins llavors inexistent. Les infraestructures tradicionals (presó provincial, Junta de Protecció de Menors, centres socials per a infants, adoles-cents i joves, etc.) ben aviat es veieren desbordats, i les necessitats es multiplica-ren. El principal problema als asils (Casa de la Misericòrdia, el Temple o Natza-ret) ja no era el manteniment (manutenció, vestimenta, etc.), sinó també oferir propostes d'escolarització graduada, socialitzar nins i nines a través de l'esport i les sortides, oferir sortides professionals a través dels tallers d'oficis (costura, impremta, fusteria, etc.) i baixar la intensitat en matèria religiosa, així com oferir un acompanyament que no havia de prioritzar la vigilància i la por, sinó més aviat des de l'assessorament i la creació d'ambients amb un clima càlid propi d'una llar.⁴⁰ No obstant això, fins al final de la dècada dels seixanta aquests cen-tres continuaren sense acceptar la coeducació, seguiren habitant espais massifi-cats i patiren totes les ambigüitats dels reformatoris d'aquesta naturalesa. La pedagogia de l'assessorament, l'acompanyament i la intervenció que s'havia posat en pràctica a Europa durant la dècada dels trenta i quaranta a penes no tindria ressò a les Illes Balears.⁴¹

Pel que fa a les principals entitats protagonistes durant aquest període a les Illes Balears, val la pena diferenciar els diferents àmbits de l'educació social con-vençional. Pel que fa a l'educació especialitzada (menors, joves i adults més vul-nerables), el mapa institucional persistí com en l'etapa anterior. Per una banda,

40. SINTES JANER, J., *De la Misericòrdia a Son Sardina*, op. cit.

41. FRANKL, V. F., *Escritos de juventud (1923-1942)*, Barcelona, Herder, 2007, p. 87-91.

amb la Casa de la Misericòrdia i l'Asil de Natzaret, pel que fa a l'oferta masculina; i per l'altra amb Minyones, El Temple, Oblates, Adoratrius, i altres en el plànol femení.⁴²

El model educatiu dominant durant aquest període: model rígid, autoritari, tradicional, però també cada cop més obert a l'escolarització d'aquests col·lectius, sobretot a partir de 1946. La graduació de l'escola de la Casa de la Misericòrdia representa l'evidència més clara d'aquest moment, tal com plantejava Josefina Sintes.⁴³ Així mateix, també s'implementà la formació professional i augmentà l'interès per l'escolarització. La majoria d'aquestes institucions mantenia grans espais, generalment aïllats i tancats, especialitzats, com ara el cas de les Oblates, amb seu a la Vileta (Palma), que tenien cura d'acollir filles de mares fadrines, nines i al·lotes procedents de Protecció de Menors i maldaven per redimir moralment i socialment l'entorn de la prostitució i atendre dones en estat de vulnerabilitat tal com s'entenia els anys quaranta i cinquanta.⁴⁴ Tot i que era una congregació fundada a Ciempozuelos (Madrid) el 1870 i no hi havia excessives religioses d'origen balear, la mallorquina Catalina Valls (Alcúdia 1896 - Ciempozuelos 1998) regí dita congregació com a Superiora General entre el 1852 i 1971.

Quant a l'àmbit de l'animació socioeducatiu, a partir de 1945 es produïren canvis rellevants en l'oferta formativa a les Illes Balears, com ara la Casa de la Sagrada Família de Can Tàpera, a Palma;⁴⁵ el Club de los Muchachos, a Eivissa, promogut pel prevere Jaume Morey Rebassa,⁴⁶ mentre a Menorca la intervenció en l'àmbit del lleure arribava a través de l'HOAC i l'OAR, de la mà dels moviments i les organitzacions especialitzades d'AC i d'algunes parròquies.⁴⁷ Així mateix, val la pena destacar el compromís cultural i de lleure que es projectà a través del teatre, les biblioteques i els centres parroquials, els centres educatius confessionals i les associacions confessionals relacionades amb els ordes i congregacions religiosos després de la Segona Guerra Mundial. En aquest sentit cal excel·lir el paper d'associacions catòliques com el Patronat Obrer,⁴⁸ la Joventut Seràfica, l'Oratori de Sant Felip Neri, les Congregacions Marianes de Joves, Croats, La

42. FULLANA PUIGSERVER, P., «Menors a Mallorca... *op.cit.*

43. SINTES JANER, J., *De la Misericòrdia a Son Sardina, op. cit.*

44. Sobre el centre de les Oblates a Palma: Congregación de Hermanas Oblatas del Santísimo Redentor, *Bodas de Oro de la Aprobación Pontificia del Instituto, 1895-1945*, Madrid, 1945, p. 186-187.

45. TERRON, C. i FULLANA PUIGSERVER, P., *Can Tàpera, centre de formació humana, social i ambiental (1929-2009)*, Palma, Sa Nostra, 2009.

46. MOREY REBASSA, J., <<http://www.eeif.es/veus/Morey-Rabassa-Jaume/>>, Club de los Muchachos, <<http://eeif.cat/veus/Club-de-los-Muchachos/>> (consulta: 11 de desembre de 2022).

47. OLEO, R. M., *El Centre Catequístic de Sant Miquel de Ciutadella*, Menorca, 2001.

48. FULLANA PUIGSERVER, P. i SALAS FUSTER, A., *Cent anys de Patronat Obrer (1907-2007)*, Palma, Gràfiques Palma de Mallorca, 2007.

Salle, entre moltes altres; però també l'HOAC, la JOC i els models d'Acció Catòlica especialitzada, així com les antigues alumnes i grups femenins al voltant de les congregacions religioses femenines.

Pel que fa a la formació d'adults, cal tenir present un seguit d'iniciatives que prengueren forma durant aquest període, tot i que persisteix com un temps gris i escassament treballat pels historiadors de l'educació. Tot allò referent als programes d'alfabetització o de lluita contra l'analfabetisme amb prou feines s'ha estudiat, per bé que alguns arxius municipals conserven documentació d'un gran interès en aquest sentit, especialment sobre programes realitzats durant la dècada de 1950. Tampoc no ha estat gaire estudiada la xarxa d'escoles dominicals i nocturnes (Reparadores, i altres institucions que s'havien caracteritzat per aquest tipus d'ofertes).

PER CONCLoure

El 1939, la Diputació Provincial de les Illes Balears comptava amb una infraestructura assistencial pública rellevant, i s'ocupava de la formació de menors i de la joventut en risc: la regentaven en bona part les Filles de la Caritat, la institució religiosa a la qual l'estat liberal havia confiat l'atenció d'aquestes institucions gairebé per tot el territori espanyol. En el cas de les Illes Balears hi havia també una petita xarxa d'entitats socials masculines (Asil de Natzaret) i una xarxa considerable d'entitats femenines (La Pietat, Minyones, El Temple, Adoratius, Oblates, Germanetes dels Pobres, etc.) que, en conjunt, regentaven congregacions religioses femenines.

Entre 1936 i 1945, hi hagué encontres i desencontres entre l'Església catòlica i els diferents organismes de la Falange (Frente de Juventudes, Sección Femenina) pel control de l'educació no formal, però també per tot allò que conformava l'entorn de l'escola i la capacitat d'influència sobre la joventut i la formació social de la dona en termes generals.

A partir de 1946 s'inicià un procés de canvi lent i en molts casos aparentment insignificant en els ambients eclesials de distanciament del franquisme, sobretot de desvinculació del projecte feixista que havia engegat el cop d'estat i havia legitimat la repressió de postguerra. Entre 1945 i 1958, com pluja fina, un catolicisme més compromès i més actiu apostà clarament pel compromís educatiu i social. El Secretariat de Caritat d'AC (més tard Càritas) fou l'element més visible. Però aquest fenomen era possible gràcies als canvis introduïts arran del concordat entre l'Estat espanyol i la Santa Seu, els acords amb els Estats Units d'Amèrica i la seva aportació i suport econòmic i social, però també a conseqüència del compromís de desenes de ciutadans, molts dels quals vinculats a l'Església catòlica, que feren una aposta a favor dels sectors socials més vulnerables i que no escatimaren

esforços per canviar el rumb d'una història que fins llavors havia associat globalment l'acció social de l'Església a intervencions paternalistes, grogues o dependents dels poders fàctics i polítics.⁴⁹

49. FULLANA PUIGSERVER, P., «Educar per a la resistència i el compromís durant el franquisme consolidat: el cas de les Illes Balears (1956-1975)», a GONZÁLEZ-AGÀPITO, J.; MARQUÈS, S. i NOGUER, B. (ed.), *Resistència i franquisme i educació no formal. Col·loqui de Tardor 2007*, Banyoles, Centre d'Estudis Comarcal de Banyoles, 2007, p. 51-89.